

הרב ישראל דנדרוביץ

ערך

'בכל' - בתו של אברהם אבינו

לדעת הסוברים כי אכן "בת היתה לו לאברהם ו'בכל' שמה" - מה ידוע לנו אודותיה: האם היא בתה של הגר או של שרה? היתכן שהיתה תאומתו של יצחק? מי היה סבור שהיא מוצעת לו לאשה? מדוע לא נשאה יצחק? מי אכן היה בעלה של 'בכל' ומי הוא בנם? מתי נולדה 'בכל' ואימתי מתה? והדיון המרכזי - 'קושיית העולם' העצומה: החשערה של רבותינו בעלי התוספות, שבכל קטנה היתה מגיפתה רבקה, מופרכת מהמציאות הברורה? בכל - מכל כל

ברך את אברהם ב-בכל

את הידיעה אודות קיום בת לאברהם אבינו, עובדה השנויה במחלוקת תנאים, מוצאים המצדדים באמיתותה, ברמז הטמון בדברי הפסוק (מלאכים כד א): **"ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל"** - ברכה זו שנתברך אברהם היא בהיות לו בת בשם 'בכל'! שכן כך הוא שאמרו במסכת בבא בתרא (ט"ז): **"מאי בכל, רבי מאיר אומר: שלא היתה לו בת; רבי יהודה אומר: שהיתה לו בת; אחרים אומרים: בת היתה לו לאברהם ובכל שמה"**.

רבי מאיר שולל לחלוטין את עצם הדבר ולדעתו לא היתה לאברהם בת. רבי יהודה חולק עליו וסובר כי היתה לאברהם בת. ואחרים מחרימים ומחזיקים אחריו ואומרים כי אף ידוע לנו שמה של אותה בת - ו'בכל' שמה - וזוהי איפוא כוונת הפסוק: ה' ברך את אברהם בבת ששמה 'בכל' (ועיין שם בדף קמא, שרבי יהודה עצמו הוא שאמר כי 'בכל' היא שמה של הבת).

רבינו אברהם אבן עזרא בפירושו על התורה (ספ) מסביר כי לפי שיטה זו שבת היתה לו ו'בכל' שמה, צריך לומר שיש להוסיף בדברי הפסוק את האות ב' כמשרת, כאילו היה כתוב: וה' ברך את אברהם ב-בכל'.

חשוב להקדים ולומר כי רבינו הרמב"ן מוסיף ומטעים את השיטות הסוברות כי בת היתה לו לאברהם ו'בכל' שמה, שיש בזה סוד מסודות התורה, וזה רמז לענין עמוק על מידה שיש להקב"ה בשם 'כל' ובה הוא מנהיג את עולמו. אך אחרי הכל, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ולשיטות אלו היתה לאברהם בת בשם 'בכל'.

מה ידוע לנו אודותיה?

הנסתר שבבת זו רב על הנגלה וכמעט שאין אנו יודעים על 'בכל' זו ולא כלום, שלא לדבר על כך שדעתו של רבי מאיר היא שלאברהם כלל לא היתה בת. גם רבי יהודה עצמו רק מספר לנו על עצם קיומה, ואחרים הם אלו שמוסיפים לנו את שמה, ותו לא מדי. כך שהנתונים שבידינו, מהמקרא מהמשנה ומהגמרא, מסתכמים לכל היותר בשמה הפרטי.

מטבע הדברים צצות ועולות שאלות רבות אודותיה של בת זו: מאיזה אשה היא שנולדה לו לאברהם - משרה או מהגר? למי היתה נשואה? ההיו לה בנים? ועוד רבות כיוצא בזה.

למותר לציין כי רבות מהשאלות שיכולות להישאל נשארות בחזקת שאלות בהעדר תשובות

ערויות כיוצא באלו מותרות אצל בני נח, ולכן באה השאלה מפני מה לא השיאה ליצחק, הרי שלכאורה יכולים אנו לומר כי אברהם אבינו עצמו כבר נשא את 'בכל' לאשה, והיא זו קטורה אשתו, ומפני כן היא שלא נישאה ליצחק.

אלא מסביר רבי יהונתן אייבשיץ, שבעלי התוספות ניסחו את שאלתם באופן העוקר תשובה זו מעיקרא. וכך הוכחו הדברים אצל הגאון רבי אלעזר פלקלס בספרו שו"ת 'תשובה מאברהם' (ח"ב סי' נ"ה):

"שמעתי אומרים צחות בשם הגאון המפורסם מו"ה יונתן זצלה"ה אייבשיץ שדקדק על זה שצינו תוספות במסכת ב"ב (קמ"א. ד"ה בת היתם לו ובכל שמה): וא"ת ולמה לא השיאה ליצחק כו' עכ"ל. למה להו לציין 'ובכל שמה' ולא הקשו בפשיטות אם בת היתה לו למה לא השיאה ליצחק, ואיך תלויה הקושיא אם בכל שמה. ואמר: בפשיטות אפשר לומר דאברהם בעצמו נשאה והיא קטורה אשת אברהם, אבל אחרי ד'בכל שמה' ואיננה קטורה, אם כן קשה למה לא השיאה ליצחק, ודפח"ח".

לא יתכן שקטורה אשתו של אברהם אבינו היא גם בתו, שהרי אנו אומרים כי שם הבת היא 'בכל' ולא 'קטורה'. וכן הביא בספר 'ארץ חמדה' להמלבי"ם. ואם כן, קושייתם של בעלי התוספות במקומה עומדת: למה לא השיא אברהם את בתו 'בכל' ליצחק.

בתה של שרה או של הגר?

שני תירוצים מתרצים בעלי התוספות על קושייתם זו: "וי"ל דשמה קטנה היתה ולא רצה עדיין להשיאה ליצחק. אי נמי, מהגר היתה לו ולא משרה ולכן לא רצה להשיאה ליצחק".

בתירוצים אלו נוגעים בעלי התוספות בשאלה מהותית: מאיזה אשה היא שנולדה 'בכל' לאברהם - משרה או מהגר, ומתוך כך הם יוצאים לתרץ ולהסביר מדוע לא רצה אברהם להשיא את 'בכל' ליצחק.

עליהן. אלא שמהכא ומהתם, אם מן המדרשים ואם מדברי רבותינו הראשונים והאחרונים, עדיין יכולים אנו למצוא פרטים חדשים ולא ידועים אודותיה אשר עברו במסורה מדור לדור.

במאמרינו זה השתדלנו לאסוף כעמיר גורנה את כל רסיסי המידע שבידינו ולבנות עמיהם את קלסתר חייה של 'בכל'. אפס כי לא עשינו זאת במתכונת ביוגרפית וכדומה, כי אם מתוך משא ומתן של תורה. לפנינו איפוא בירור תורני רחב היקף, באגדה ובפלפול, אודות פרשת נישואיה וגילה של 'בכל', כשהמסתעף מכך מאיר זוויות רבות בחייה ובחיי משפחתה המורחבת.

למה לא השיאה ליצחק?

כיון שנודע לרבותינו בעלי התוספות עובדת קיום בת לאברהם אבינו, מיד עלתה להם שאלה עצומה, וכלשונם (ב"ב קמ"א.): "בת היה לו ובכל שמה - וא"ת ולמה לא השיאה ליצחק, למאן דאמר בפרק ארבע מיתות (סנהדרין נ"ח): דבן נח מותר באחותו" - אם בן נח מותר לו לישא את אחותו, מה היה לו לאברהם לבקש ממרחק לחמו ולשלוח את אליעזר לבקש אשה ליצחק, כשיכול היה להשיאו לאחותו 'בכל'.

אגב שאלה זו, אציין לתירוץ מקורי ומעניין על שאלה זו, אשר מצאתי לרבי יוסף משאש מרבני מרוקן, בספרו 'אוצר המכתבים' (ח"ב מכתב מ"ד): "ואפשר עוד שלא רצה אותה יצחק או היא לא רצתה בו". מה יותר פשוט מכך? שני הצדדים לא הגיעו לעמק השובה, ומפני כן לא נשא יצחק את 'בכל'.

אלא שכפי שנראה בהמשך, בעלי התוספות לא נחה דעתם בתירוצים מעין אלו, והם מציעים על כך תירוצים אחרים ומחוררים.

מנין לנו שהיא לא נישאה לאברהם?

שאלה מקורית, נגדית לקושיית בעלי התוספות, מציב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ: אם נקודת המוצא של השאלה היא הקביעה כי איסורי

היה אברהם מהרהר ואומר אילו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקב"ה שנולדה רבקה בת זוגו, וזהו 'אחרי הדברים האלה' הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה" (רש"י פס כב כ).

כך שאם בתירוצם הראשון סוברים בעלי התוספות ש'בכל' היתה בתו של אברהם משרה, על כרחנו שהיא נולדה עוד קודם העקידה (כי לאחר העקידה מתה שרה). ואם רבקה לא נולדה אלא לאחר העקידה, הרי שהמסקנה היא ברורה ומוחלטת: 'בכל' יותר גדולה מרבקה! שכן 'בכל' נולדה עוד קודם העקידה ואילו רבקה לא נולדה אלא לאחריה.

ואם כן יקשה עד למאד: כיצד כתבו בעלי התוספות ש'בכל' היתה קטנה מרבקה, בעוד שמשרשת המאורעות וזמנם נראה להיפך.

רק אברהם, אבי 'בכל', חשש להיותה קטנה

הראשון שמצאתיו עוסק בשאלה זו הוא הגאון רבי יוסף חזן הראשון, מאיזמיר ובסוף ימיו בירושלים, בספר דרשותיו 'עין יוסף' (לחמני תל"ח. פרשת חיי שרה דרוש פליטי), ושם הוא מעלה תירוץ חדש ומפתיע: אברהם אבינו לא רצה לסכן את בתו 'בכל' ולהשיאה כשהיא קטנה ואינה ראויה לנישואין וללידה. אלא שאת חשש זה לא הפנה אברהם כי אם כלפי בתו ולא כלפי נשים אחרות, ומשנתרצתה רבקה להינשא ליצחק, ואביה הסכים עמה, לא מנע זאת אברהם, הגם שהיתה קטנה.

הוי אומר: אכן גם רבקה וגם 'בכל' היו קטנות, ועוד יותר מכך, רבקה היתה קטנה יותר מ'בכל', אלא שהקפדה זו שלא להשיא בתו כשהיא קטנה היה רק לאברהם ולא לבתואל. כך שאת 'בכל' מנע אברהם מיצחק לפי שהיתה קטנה, אולם רבקה שנתרצו היא ואביה בנישואין בעודה קטנה, לא מנע זאת אברהם מהם.

התירוץ שנאמר בגיל שבע!

בהיות הגאון רבי מנחם מנלי מלכוב, לימים דיין בעיר לכוב, כבן שבע שנים, הגיעה לאזניו

התירוץ הראשון גורס ש'בכל' היתה בתו של אברהם משרה אשתו, כך שפגם משפחה לא היה לה. אלא שאולי אפשר לומר כי 'בכל' היתה קטנה, ואברהם לא חפץ היה להשיא נערה קטנה ליצחק. התירוץ השני גורס ש'בכל' היתה בתו של אברהם מהגר, כך שהיה לה פגם משפחה בהיותה בת הגר, ומחמת כן הוא שלא רצה אברהם להשיאה ליצחק. וראה לרבינו חיים פלטיאל בפירושו על התורה שהוסיף בזה נופך, שהנה יצחק בכור היה, ובימיהם היתה העבודה בבכורות והיה נוהג בו קדושת כהונה, כך שאם היא בת הגר הרי היא שפחה ואפילו אם היא משוחררת הרי היא אסורה לכהן.

שואל קטנה היתה – והלא גדולה ממנה היתה?

מפורש איפוא בתירוצם הראשון של בעלי התוספות כי יתכן לומר שהסיבה לכך שהעדיף אברהם את רבקה מ'בכל', ליתן את יצחק לרבקה ולא ל'בכל', הוא לפי ש'בכל' היתה קטנה! ולא רצה אברהם שיצחק ינשא לקטנה.

כאן צריכים אנו להוסיף כי הגם שנודע שרבקה אף היא היתה קטנה (כמובא בסדר עולם פ"א), מכל מקום סברו התוספות כי 'בכל' היתה קטנה עוד יותר מרבקה, והעדיף אברהם את רבקה הגדולה בשנים מ'בכל' הקטנה.

דא עקא, שעל תירוץ זה מצאתי קושיה עצומה, אשר בספרי הדרוש והפלפול מלפני מאות בשנים כבר מביאים אותה כ'קושיית העולם', והיא כי יש להוכיח באופן ברור ומוחלט ש'בכל' היתה יותר גדולה בשנים מרבקה! כך שתימה עצומה כיצד עלה על דעת בעלי התוספות לומר ש'בכל' היתה קטנה מרבקה, בעוד שהמציאות מפורשת איפכא.

הלא סדר ההתרחשויות מתואר לנו היטב בדברי חז"ל: 'לאחר העקידה מתה שרה – נסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנודמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה ממנה ומתה" (רש"י בראשית כג ז); באותה השעה היא שנולדה רבקה – "בשובו מהר המוריה

ואף אם תירצו כי 'בכל' היתה קטנה, הרי שעדיין קושיה במקומה עומדת על שאר הנשים שבעולם שאינם קטנות מפני מה לא השיא אברהם אשה גדולה ליצחק.

מה גם שחז"ל כותבים לנו שרק לאחר העקידה התחיל אברהם להרהר אודות מה שלא השיא אשה לבנו ליצחק, משמע שקודם לעקידה לא היה דעתו של אברהם נתונה על כך.

ואתה המעיין לך נא ראה להגאון רבי שלמה גנצפריד בעל 'קיצור שולחן ערוך' אשר הביא בספרו 'אפריון' (פרשת חיי שרה) את דברי הזרע ברוך, וכתב על כך שאם לדבריו אין קושיית תוספות אלא על הזמן של קודם העקידה, הרי שאפשר לתרץ את קושיית התוספות באופן פשוט, והוא על פי המובא בדברי חז"ל (ראה לקו"ט להארכ"ל פרשת חיי שרה ואמנם כ"ו, ושם) שיצחק אבינו היתה לו נשמה מסטרא דנוקבא - מצד הנקבה, ורק בעת העקידה באה לו נשמה מסטרא דדכורא - מצד הזכר, ונמצא שקודם העקידה כלל לא היה ראוי לשאת אשה.

ומכיון שדבר זה הוא אמת ויציב הרי שמהא גופא יש לנו כדמות ראייה שמעולם לא עלתה על דעת התוספות לשאול את שאלתם על הזמן של קודם העקידה, כי אכן באותם הימים עדיין היה יצחק בעל נשמה מסטרא דנוקבא ולא היה ראוי כל לשאת אשה ולהוליד בנים.

ואף הראיה שהביא הזרע ברוך לתירוץ זה, מכך שאחר העקידה כבר נתבשר שנולדה רבקה בת זוגו, ושוב אין כל צד ששיאנו את 'בכל', אינה מוכרחת. כי מתוך כל מהלך מעשי אברהם ניכר שלא שלחו לאליעזר כדי שיביאה לרבקה בדווקא, וכמעט מוכרח שאברהם לא היה מוחלט בדעתו שדווקא רבקה היא זו שעתידה להיות אשתו של יצחק. ולולי דמסתפינא הוה אמינא שכל בשורת אברהם לא היתה אלא שנולדה בת זוגו של יצחק, בלי לנקוב בשמה. ועדיין יל"ע בזה. וראה בדברי המחצית השקל להלן שכתב להדיא שבידיו של אברהם היתה מצויה בחירה חופשית למי להשיא את יצחק.

שמועה זו של קושיית העולם עליה אנו דנים, הלא 'בכל' היתה גדולה מרבקה, ובראשו הגאוני הוא העלה לתרצה כמין חומר, כפי שהוא עצמו מעיד ומספר על כך בספרו זרע ברוך (ונלפנך ת"ל, ב"ב ע"ט).

לדבריו שנאמרו כאמור כבר שית כבר שב, אין קושיית התוספות באה כלל לדון מפני מה לא השיא אברהם את 'בכל' ליצחק לאחר העקידה, שהרי התשובה על שאלה זו היא ברורה - היות ובזמן זה כבר נתבשר אברהם שנולדה רבקה בת זוגו של יצחק! ואם רבקה היא בת הזוג המיועדת אין מה לדון על אחרות ואין מה לדון אם היא קטנה או גדולה.

קושייתם של בעלי התוספות כלל לא היתה על העדפת רבקה על 'בכל', כי אם זו בלבד: מפני מה לא השיא אברהם את 'בכל' ליצחק עוד קודם העקידה, בטרם נתבשר כי רבקה היא בת זוגו של יצחק, ועל זה הוא שתירץ בטוב כי קטנה היתה.

וטעם זקנים יש בתירוץ זה שנאמר כד הוי טליא, כי כדבריו גם מצאתי לכמה מטובי חכמי הדרוש. הגאון רבי משה הכהן מטשודנוב הביא כזאת בספרו 'קהלת משה' (לפני תקנ"ג) בשם 'מורו ורבו הגאון ר' משה הכהן מגיד מישורים דקהילה קדושה מעקובא', כשקורב לוודאי שלזו כוונתו. ואף הגאון רבי אליהו הכהן האיתמרי בעל 'שבט מוסר' בספרו 'ידו בכל' (אזמיר תרכ"ז, אות רלב) כתב כן. גם הגאון רבי בנימין, מגיד בערים ברדיטשוב וברוד, כתב כן בספרו 'אמרי בנימין' (טרינפול תקע"ד). פרשת חיי, אלא ששם הביא הוכחה אחרת שכוונת התוספות היא ללפני העקידה, ואין הוכחתו מוכרחת כאשר עיני המעיין שם תחזינה.

עיונים בתירוץ זה

אלא שיש להתבונן בתירוץ זה מכמה צדדים, כשבתחילה יש לתמוה שאם אכן קושיית התוספות היתה על קודם העקידה, הרי שאין הקושיה מסתכמת ב'בכל' אלא שהיא קשה באופן כללי: מפני מה לא השיא אברהם אשה ליצחק,

עד כאן הוא תירוץ הראשון של המחצית השקל, אשר ממנו עולה כי כל מה ששלח אברהם את אליעזר ולא לקח את 'בכל', היה מחמת טעות גרידא. שסבור היה אברהם כי רבקה היא גדולה, בעוד שהיתה קטנה.

והאמת תאמר כי גם בתירוץ זה מצוי דוחק קימעה, כי דבר רחוק הוא לומר שהגם שאברהם אבינו נתבשר מהקב"ה שרבקה היא בת זוגו של יצחק, מכל מקום אילו היה יודע שרבקה היא קטנה היה משיא ליצחק את 'בכל' ולא את רבקה. אולם עדיין יכולים אנו לומר בזה כדלעיל, שלא היתה הבשורה על רבקה להדיא כי אם באופן כללי שנולדה בת זוגו של יצחק.

תוספות סבורים כהשיטה שרבקה היתה

בת ארבעה עשר

עוד מתוך המחצית השקל כי מדרשים חלוקים הם, דהנה בעלי התוספות במסכת יבמות (סא: ד"ה וכן) הגיעו למסקנה כי המדרשות בענין גילה של רבקה חלוקים הם, כי הנה בסדר עולם (פ"ה) תניא בהדיא שהיתה בת שלש כשנשאה יצחק, ואילו רבינו שמואל חסיד משפיר"א הוכיח שהיתה בת ארבעה עשר, וכן משמע בגמרא ביבמות שם. אלא ודאי דפליגי זה עם זה.

ומעתה איכא למימר שדעת התוספות כאן ש'בכל' היתה קטנה, נאמר דווקא לפי השיטה שרבקה כבר היתה בת ארבעה עשר שנים, והכל על מקומו בא בשלום. ועיין שם שהראה מקום שכן כתב גם רבינו המהרש"ל בהגהות חכמת שלמה על אתר. גם ראה בשו"ת יד יצחק (גליק ח"ג סי' נ: אות א) שתירץ כתירוץ זה, ואף הוסיף לכתוב שם כתירוץ הזרע ברוך, ע"ש.

קושיה אחרת: הלא גם רבקה קטנה היתה?

עד כאן עסקנו בנקודה העובדתית ש'בכל' היתה גדולה מרבקה, כך שהתחבטנו כיצד יכלו בעלי התוספות לתרץ שהעדפת רבקה על פני 'בכל' היתה

ומחמת כי נראה בעליל שפשטות דברי התוספות בקושייתם אינו כי אם על הזמן של אחר העקידה, מפני מה לא חפץ היה אברהם ב'בכל' עד ששלח את אליעזר והביא את רבקה, ועל כך הוא שתירץ כי שמא 'בכל' קטנה היתה, הרי שנמצאת קושיית העולם במקומה עומדת, שהרי 'בכל' גדולה היתה מרבקה.

"טועה היה אברהם במחשבתו"

מהלכים חדשים בתירוץ קושיית העולם, הלא 'בכל' היתה גדולה מרבקה, מצאתי לרבינו בעל מחצית השקל אשר עסק בענין זה בחידושו על מסכת בבא בתרא (אשר יצאו לאור מכת"י בירושלים תשי"ח) וזה יצא ראשונה:

ודאי הדבר שקושיית תוספות לא היתה כי אם על הזמן של אחר העקידה. והגם שנתבשר אברהם כי נולדה רבקה בת זוגו של יצחק, עדיין היתה בידו האפשרות להשיאה לכל אשה אחרת, כי הנהגת הקב"ה בעולמו הוא באופן של בחירה חופשית, ורשאי היה אברהם להשיא את יצחק למי שיחפוץ ויבחר בה.

אלא שאברהם העדיף את רבקה מאשר 'בכל', מפני שסבר כי אם נתבשר כי היא בת זוגו של יצחק - מן הסתם הרי היא גדולה וראויה לנישואין, וכבר נולדה לפני כמה שנים, דאם לא כן מה בשורה יש במה שנאמר לו הדבר עתה אם היא אינה ראויה לנישואין. ומחמת כי רחוק היה אברהם ממגורי רבקה, לא ידע כי טועה הוא במחשבתו זו שהיא כבר גדולה. כך שלפי טעותו סבור היה אברהם אבינו כי רבקה עדיפה היא מ'בכל', כי היא גדולה ממנה.

ובסופו של דבר, כשבא אליעזר לרבקה וראה כי אף היא קטנה, התברר כי אם משיקול זה כבר היה יכול אברהם ליקח את 'בכל', אלא שאליעזר לא חפץ היה לשוב ריקם. או שסבור היה כי הסימנים שהראו לו מן השמים הם ראייה כי אכן זו האשה אשר הכינו ליצחק.

אנו כאן מצידנו נביא תירוצים חדשים על השאלה הנוכחית ונקיש מהם לשאלה הקודמת.

לבתואל לא היה איכפת מבתו

הגאון רבי יעקב רייזר בעל שו"ת שבות יעקב בספרו 'עיון יעקב' (וילהלמסדורף תפ"ט, כ"ב ע"ס) העלה לתרץ בכהאי לישנא: "דהאי ד[אין] מקדשין קטנה עד שתגדיל ותאמר לפלוני אני רוצה, או שמא תמצא איילוני, ואברהם לא רצה לעשות כן בבתו. מה שאין כן בתואל עשה כן ומה איכפת ליה לאברהם בזה".

איסור זה של קידושי קטנה מוטל על האבא, ואברהם אבינו לא חפץ להרע לבתו. אולם אם בתואל התרצה להשיא בתו כשהיא קטנה שוב אין צורך שאברהם ימנע עצמו מכך. וראה כן בספר דברי מהרי"א.

ותירוץ זה דומה בהחלט למה שכתב הגאון רבי יוסף חזן הראשון בבואו לתרץ את קושייתנו הראשונה. ובענין זה ראה גם להגאון רבי מנחם מנלי מלבוב בספרו 'טעם מן' (המסוקף לספרו עמק הלכה פפד"א תנ"י, פרשת חיי שרה) שכתב כעין זה, אף הוא כלפי הקושיה הראשונה, שלעולם 'בכל' היתה יותר גדולה מרבקה, אלא ששניהם היו קטנות, ודין זה של איסור קידושי קטנה משמע כי הוא לא נאמר ביתומה לפי שהיא אכן יכולה למאן ולצאת כרצונה. כך שאצל אברהם היה אכן חסרון בכך שבתו היא קטנה, ולכך לא רצה להשיאה ליצחק. ואילו אצל רבקה, שכבר היתה יתומה בנישואיה, אין חסרון זה כי יכולה היתה למאן ולצאת.

אין מעלה ב'בכל' על פני רבקה

תירוץ נוסף כמין חומר מביא בעל 'עיון יעקב': "דעיקר קושיות התוספות כן הוא, דלמה נתן ליצחק רבקה שהיתה קטנה, הוה לו להשיאה בכל. על זה מתרצים התוספות 'ושמא קטנה וכו' כלומר שמא בכל גם כן קטנה היתה".

לפי ש'בכל' היתה קטנה, בעוד שהאמת היא כי היתה גדולה מרבקה. אמנם עדיין לא נגענו לעת עתה בעצם היות רבקה קטנה, כי אם בכך שמשמע מהתוספות שרבקה היתה גדולה מ'בכל', והוכחנו מהמציאות כי לא כן הוא הדבר אלא ש'בכל' היתה גדולה מרבקה.

אולם יש מרביתנו האחרונים שלא נכנסו לעצם הדיון מי גדולה ממי, 'רבקה' או 'בכל', והמה עסקו בעצם חידושו של תוספות שאברהם מיאן להשיא את 'בכל' ליצחק לפי שהיתה קטנה, ועל כך הם קמו ושאלו: הלא גם רבקה היתה קטנה, ומה עדיפה היא מהיא.

במילים אחרות: יש אפשרות לומר שהתוספות כלל לא דברו על החסרון המצוי בקידושי קטנה, כי למעשה גם 'רבקה' וגם 'בכל' היו קטנות. אלא שהתוספות רק הסבירו את העדפת רבקה על פני 'בכל' מפני ש'בכל' היתה קטנה מרבקה; ועל זה הוא ששאלנו לעיל, כי המציאות מורה להיפך ש'בכל' היתה גדולה מרבקה.

אולם יש לפרש את דברי התוספות בעניין אחר, ולומר שהם אכן התכוונו על עצם החיסרון שיש בקידושי קטנה, כגון לפי מה שאמרו (קידושין מ"א). שאסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדיל ותאמר בפלוני אני רוצה, ועל זה הוא שכתבו כי 'בכל' לא היתה ראויה ליצחק מפני קטנותה.

אם זו כוונת התוספות, הרי שהשאלה על כך היא בסיסית וללא צורך בהשוואות בין רבקה ל'בכל' הרי גם רבקה היתה קטנה וכיצד השיאה אברהם ליצחק.

והנה מעיון בדברי המפרשים בעוסקים בשאלות אלו, עולה כי בא זה ולימד על זה וניתן להשתמש עם תירוצים שנאמרו כלפי קושיה אחת גם כלפי הקושיה האחרת. כך למשל, התירוץ לעיל הגורס בתוספות כי דעתו היא שרבקה היתה בת ארבעה עשר שנים בנישואיה ליצחק, מתרץ כמובן גם את השאלה הנוכחית, ותן לחכם ויחכם עוד.

תוספות לא נתקשו אלא כלפי חסרון המצוי ברבקה - שהיא קטנה, ועל זה הוא ששאלו שהיה לו להשיאו ל'בכל' שאין לה חסרון זה והיא אינה קטנה. ועל זה הוא שתירצו תוספות כי לא כן הוא וגם 'בכל' היתה קטנה. כך שאם שתייהן קטנות - אין סיבה להעדיף אחת על חברתה, ואין מקום לטעון שהיה לו ליקח את 'בכל' אם אין כל חסרון ברבקה.

וכמוכן שלפי גישה זו בהבנת התוספות, הרי שגם מתורצת קושיה הראשונה: אכן באמת 'בכל' היתה יותר גדולה מרבקה, אלא שכל קושיית התוספות לא היתה כי אם כלפי חסרון כביכול המצוי ברבקה והיא היתה קטנה, שעל זה הקשו כי היה לאברהם להעדיף את 'בכל' שהיא אינה קטנה. ועל זה באה תשובת תוספות על נכון, כי לעולם גם 'בכל' היתה קטנה - אכן יותר מבוגרת מרבקה אבל עדיין קטנה.

קטנה - בגוף!

משמעות חדשה בדברי בעלי התוספות, לפיה לא היתה כוונתם רק להיות 'בכל' קטנה בשנים, כותב בעל עץ יוסף (בפירושו לעין יעקב): "דכוונת התוספות שהיתה קטנה בשנים ובגוף" - הרי אומר: גם 'רבקה' וגם 'בכל', היו קטנות בשנים, אלא ש'בכל' גם היתה קטנה בגוף, נמוכה וכיוצא בזה, ואילו רבקה היתה גדולה בגוף. ולפיכך העדיף אברהם את רבקה על פני 'בכל'.

ואם בעל עץ יוסף בא לתרץ בזה את הקושיה האחרונה, הרי שלדידן יתיישב בזה גם הקושיה הראשונה - אמנם 'בכל' היתה יותר גדולה בשנים מרבקה, אולם חסרונה של 'בכל' שלפיכך לא חפץ היה אברהם להשיאה ליצחק בהיותה קטנה בגוף, והנה חסרון זה לא היה מצוי אצל רבקה.

קושיית הפרשת דרכים: הלא קיימו כל התורה

ואשר יראה לענ"ד בכל האמור, ליישב בס"ד את שתי הקושיות אותם הצענו על דברי

התוספות שכתבו כי 'בכל' קטנה היתה, הן מכך שמוכח במציאות כי 'בכל' היתה יותר גדולה משנים מרבקה, והן מכך שלכאורה לא הועיל אברהם בתקנתו כלום שהרי גם רבקה קטנה היתה, ולפרש הכל בדרך חדשה כמין חומר.

ויבאר בהקדם קושיה עצומה אשר יש להתבונן על עצם שאלת התוספות ואשר כבר עמדו עליה רבותינו האחרונים, ובראשם רבינו המשנה למלך בספרו 'פרשת דרכים' (דקד סאטמרי, דרוש א), דהנה גמרא ערוכה היא (וימלא כת): "אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית ט) 'עקב אשר שמע אברהם בקולי... קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר תורתי - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה', ואם כן, גם אם בן נח מותר באחותו, מה מקום יש להעלות על הדעת שאברהם אבינו ישיא לבנו אהובו את אחותו, דבר שעתידיה התורה לאסרו ולענשו בכרת.

והגאון היעב"ץ בהגהותיו על דברי התוספות כתב בשפה ברורה כי אכן לחינם נדחקו תוספות בדבריהם אלו, כי ודאי שלא היה אברהם משיא לבנו את אחותו שהיא עתידיה להיאסר עליו באיסור כרת, וכלשונו: "שרי ליה מרייהו, חס להו לרבנן קדישי ולא ניחא להו למרייהו דנימרו הכי, כי אחר שנימול אברהם אבינו - ודאי לא היה לו עוד דין בן נח... ובכמה מקומות נדחקו תוספות בכך בחינם".

חידוש החתם סופר: מעיקר הדין הותר יצחק באחותו **אולם** רבינו החתם סופר בספרו 'תורת משה' (פס"ט, ד"סו"ב) הפליא פלאות ליישב זאת הקושיה ולפרש כי בוודאי גם התוספות הודו שאברהם נהג בעצמו ובבניו כדין ישראל, ומכל מקום באה קושייתם שאילו בן נח מותר באחותו - הרי שגם יצחק שנהג בעצמו כדין ישראל היה יכול לישא אחותו.

וכך הוא החשבון: מעיקר הדין היה יצחק מותר לשאת את אחותו, דהא קיימא לן (נעמ"ט כב.) 'גר שנתגייר כקטן שנולד דמי'. והלוא מכיון

שהוא, כי אם רואים בית דין שדעתו שלמה ומתוקנת כגדול - הרי הוא גדול, ואם לאו - הרי הוא קטן.

והוא מפני שזמן הגדלות בבן ישראל הוא מהשיעורים שניתנו כהלכה למשה מסיני (ש"ת הרא"ש כלל טז סי' א), והלא קיימא לן כי לא ניתנו שיעורים לבני נח (רמב"ם פ"ט מהל' מלכים ה"י), כך שגם שיעורים אלו של זמני הגדלות לא ניתנו לבני נח. ואין הם נעשים לגדולים אלא כשהם מגיעים לדעת וכששכלם שלם כראוי (ראה שו"ת 'חתם סופר' יו"ד ח"ב סי' שיז, שכתב 'זוה אמת וברור'; מנחת חינוך מצוה קצ).

ויש להסמיק לזה מה שדנו רבותינו הראשונים אודות מה שמצאנו בתורה ובנביאים שנענשו כאלה שהיו פחותים מבני עשרים, הגם שאין בין דין של מעלה מעניש בפחות מבן עשרים. וכתב על כך בספר פענח רזא (פסנת וישב): "דבדיני שמים מענישים לפי חכמתו, דאם בן משכיל הוא בשנים מועטין כחכמת בן עשרים מענישים אותו (שהרי עיקר מלת 'זקן' הוא על שם קניית החכמה, ואם בן שם זקנה יחול כפי החכמה)". וראה במושב זקנים מבעלי התוספות (פסנת וישב) שהביא בן בשם החסיד ז"ל.

ומכוח חידוש זה עולה דבר נפלא מאוד: משכחת לה אופן שאדם אחד יוולד כמה וכמה שנים לאחר אדם אחר, והמאוחר בשנים יקדים להיות גדול כמה וכמה שנים לפני מי שגדול ממנו בשנים, והוא באופן של בן נח חריף בדעתו ושלם בשכלו שיוולד לאחר בן ישראל, שהישראל לא יהיה גדול כי אם במלאת לו י"ג שנה ואילו הבן נח כבר יכנס לכלל גדלות תיכף ומיד בהשלמת דעתו, וגם אם יהיה צעיר לשנים ביותר.

דין ישראל אף לקולא

גם זאת דרשו מעל ספר פרשת דרכים (דק האתריס, ד"ט א) אשר האריך לדון בענין זה אשר ידענו כי האבות יצאו מכלל בני נח והיה להם דין ישראל, אם היה זה רק לחומרא או אף לקולא; האם רק החמירו על עצמם לנהוג כישראל, אבל לא הקילו

שנימולו אברהם ואנשי ביתו וטבלו לשם גרות - נעשו כגרים שנולדו והרי הם מותרים בכל העריות. אלא שרבנן באו וגזרו על הגרים שישארו באיסורם על העריות כמו מקודם גרותם, וזאת מפני 'שלא יאמרו באין מקדושה חמורה לקדושה קלה' - שלא יאמרו הגרים שקודם גרותם היו אסורים באלה, ועתה הם מותרים, ונמצא שעל ידי גרותם ירדו בקדושה (יבמות טז).

ומעתה, אם גם בתורת בן נח היה אדם מותר באחותו - בוודאי שאחר גרותו היה נשאר בהיתרו הנ"ל, כי מצד עצמו הרי הוא כקטן שנולד ואין לו קרבת עריות עם אחותו, וגם לא שייך שיאמרו שבא מקדושה חמורה לקדושה קלה, כי גם קודם לכן היה מותר בה. אלא שדווקא אם בן נח אסור באחותו - הוא שיהיה אסור בה גם לאחר גרותו, כי אמנם אינה אסורה לו מקרבתו, אולם היא אסורה לו שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה.

והן הן הדברים שהקשו התוספות: בוודאי אברהם אבינו קיים כל התורה כולה, ובוודאי שלא היה מכשיל את בנו אפילו באיסור קל שחכמים יהיו עתידים לאסור. אלא שכאן מעיקר הדין הרי יצחק מותר באחותו, כי מחמת גרותו בטלו אצלו כל קרבות העריות. אך אם בן נח אסור באחותו, היה גם יצחק אסור באחותו, כדי שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה. אלא שהתוספות הקשו למ"ד בן נח מותר באחותו, שכלפיו גם סברה זו אינה מצויה, מדוע אכן לא נשא יצחק את 'בכל'. וזה נפלא מאד.

זמן הגדלות בבני נח

זאת ועוד אחרת יש לנו להקדים את חידושם הגדול של רבותינו האחרונים שאין שיעור גדלות אצל בן נח דומה לשיעור גדלות אצל בן ישראל. כי הנה אין בן ישראל נהיה גדול עד שימלאו שנותיו - י"ג שנים בזכר וי"ב שנים בנקבה - ויביא שתי שערות. אולם אצל בן נח אין גדלותו תלויה בזה כלל, אלא כל אחד שיעורו כפי מה

אמורים גם כשדעתם שלמה בגיל מוקדם יותר, הרי שאף 'בכל' נחשבה לקטנה כל עוד לא באה לגיל י"ב שנים.

הרי לנו כי הגם ש'בכל' היתה גדולה בשנים מרבקה, מכל מקום לענין הלכות הגדלות - רבקה הגדילה עוד קודם ל'בכל', וזאת מחמת ש'בכל' היה דינה כבת ישראל ואילו רבקה היה דינה כבת נח. ומתורן הכל בטוב טעם.

בן נח קטן בשנים וגדול בחכמה שנתגייר - מה דינו?

אגב, יש להסתפק בשאלה חדשה: בן נח קטן, שהוא שלם בדעתו, ומשכך דינו כגדול, הבא להתגייר - האם עתה שנתגייר יהיה דינו כקטן, שהרי עוד לא מלאו לו מלאו י"ג שנים, או שמא נשאר בו דין גדול. ולמעשה שאלה זו שעליה אנו דנים הוא מה שהיה אצל רבקה, שנכנסה לכלל ישראל בעודה קטנה בשנים וגדולה בדעת, האם יהיה עתה דינה כגדולה או לאו.

ופשיטא לי שבוודאי יהיה דין גוי זה כגדול, והוא מפני הסברא שכבר הזכרנוה לעיל 'שלא יאמרו באין מקדושה חמורה לקדושה קלה', שלא ייתכן שהגר בהיותו גוי יהיה בקדושה חמורה וייחשב לגדול, ובהכנסו לכלל ישראל יהפך לקטן. ויש עוד להרחיב בספק זה, כי יש סברא לחלק בין ענין 'קדושה קלה' לבין דיני הגדלות שבשנים תליא מילתא, או שמא נאמר שכל הקלה היא בכלל מה שיכולים לומר.

אך למעשה אין זה נוגע לנדון דידן, כי סוף סוף עתה רבקה גדולה היתה ואילו 'בכל' קטנה היתה, ולכן העדיף אברהם את רבקה מ'בכל'.

ההכרח לתרץ באופן זה

ואם לחשך אדם לומר, למה לנו בתירוצינו זה להקדים את דברי החתם סופר בפירוש קושיית התוספות, כשלמעשה היינו יכולים לתרץ את צמד הקושיות בקיצור ולומר, שאין כוונת תוספות ש'בכל' היתה קטנה מרבקה בשנים כי אם

בקולות של ישראל, או שמא נהגו כישראל לכל דבר ואפילו לקולא. לשם משל בעלמא: בשר מפרכסת אסור באכילה לבני נח ומותר באכילה לישראל, כך שאם האבות נהגו בעצמם דין ישראל רק כדי להחמיר עליהם - ודאי שהיו אסורים באכילת מפרכסת. ואילו אם היה להם דין ישראל אף לקולא - היו מותרים במפרכסת.

וכתב הפרשת דרכים ששאלה זו היא מחלוקת קדומה בין אבות העולם, ודעת הרמב"ן בפרשת אמור (ויקרא כד) מפורשת שדין האבות היה כבני ישראל אף לקולא, ועיין שם שהסכים הפרשת דרכים להוכחתו וכתב שהיא 'ראיה חותכת'.

רבקה היתה גדולה מ'בכל' - בהלכות הגדלות

והשתא דאתינן להכי וזכינו לכל האמור, בואו חשבון כדת וכדין לתרץ כמין חומר את הקושיות האמורות בראש דברינו על דברי התוספות ששמא 'בכל' קטנה, ולפיכך לא השיאה לאברהם ליצחק, והקשינו בתרתי: חדא - שעל כרחך היתה 'בכל' גדולה בשנים מרבקה, ועוד - מה הועיל אברהם בתקנתו כשרבקה אף היא היתה קטנה, כדברי הסדר עולם.

ולפי האמור אתי שפיר להפליא: אכן ודאי שרבקה היתה כבת שלוש כשנשאה יצחק, ואכן ודאי ש'בכל' היתה גדולה מרבקה - ונאמר למשל שהיתה כבת עשר שנים. אולם זאת עלינו לדעת כי רבקה היתה בתו של בתואל, והיה דינה באותה שעה כבת נח, כך שמחמת היותה שלמה בדעתה ובשכלה הרי שהוא הנותנת שתחשב גדולה הגם שהיא אינה כי אם בת שלוש שנים.

לעומת זאת, 'בכל' היתה בתו של אברהם אבינו, ומשכך היה דינה כבת ישראל שאינה נחשבת לגדולה עד שתהא בת י"ב שנה. ואפילו אם היא שלמה בדעתה ובשכלה, אין היא נחשבת עדיין לגדולה כדין בת נח, כי דעת אברהם אבינו היתה שהם נכנסו לכלל ישראל אף לקולא. ומחמת שדין בנות ישראל שאין הם נחשבות לגדולות עד גיל י"ב שנה, וקולא היא אצלם כיון שהדברים

ימים כאשר צוה אתו אלקים. הא דכתיב 'בן שמונת ימים כאשר צוה אותו אלקים' הוא נתינת טעם לח' של יצחק, גם דכתיב את יצחק, וכל שנאמר 'את' מורה כי תאומים נולדו, כמבואר בגמרא ובמדרש (בראשית רבה פ"ב ה) בשבטים. ואמרו חז"ל (ב"ב טז:) בת היתה לו לאברהם אבינו ובכל שמה, ולא נזכר בתורה לידתה. אבל נראה שהיא תאומת יצחק וזהו 'את יצחק' וגם אמרו חז"ל (נדרס לא:) דלכך נימול הבן לשמונה כדי שלא תהא האם עוד טמאה לידה ויהיו האב והאם גם כן שמחים, וזה לא שייך כאן כי שרה היתה טמאה לידה י"ד ימים מחמת לידת הנקבה שנולדה עמו, ואשמעינן קרא דמכל מקום מל אותו לשמונת ימים מחמת כאשר צוה אותו אלקים".

מעניין למצוא בספר 'פני מבין' (פריה, בערגסאז תרפ"ז, פרשת וירא) שהביא את חידוש זה על היות יצחק ו'בכל' תאומים, בשם 'ואיתא במדרשים ובמפרשים שנולדה תאומת עם יצחק', ועיין שם שמדיליה כתב ככל חידושו של התפארת יהונתן על ענין המילה. ואינו רחוק לומר שלא זכר שר היכן ראה חידוש זה ש'בכל' היתה תאומה ליצחק, ואישתמיטתיה שהגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ שחידש זאת הוא זה שגם חידש בעקבותיו את תוספת הביאור בדברי הפסוק.

שוב מצאתי להגאון רבי אליהו פוסק בפתיחת ספרו שו"ת 'מור ואהלות' (אוסל ראשי בשמים, אות יא) שאף הוא כתב זאת מדיליה: "ובאמת לא מצינו שילדה לו בת קודם יצחק או לאחריו ועל כרחך דהולידה עמו כמו בכל השבטים שנולדו עמהם תאומות", ועיין שם מילי מעלייתא בפירוש הטעם שסיבב הקב"ה שיוולדו תאומים. וראה בספר פני מנחם (פרשת וירא, עמ' קד).

וכאן הבן שואל: החידוש נסתר מדברי התוספות

דא עקא שחידוש מעניין זה אינו יכול לעלות בקנה אחד עם תירוצי התוספות שהבאנו לעיל, כי לדבריהם בתירוצן השני ש'בכל' היתה בתה של הגר - בוודאי שאינה יכולה להיות תאומת יצחק,

בהלכות גדלות, לפי שאברהם החשיב את עצמו כבן ישראל אף לקולא ונמצאת בתו קטנה עד גיל י"ב שנים, ורבקה כבר הגדילה בהיותה שלמה בדעתה.

כי דברים אלו לא היו יכולים להאמר כלל ועיקר, שכן כיצד יעלה על הדעת לומר בפירוש דברי התוספות שאברהם אבינו היה מחזיק עצמו כבן ישראל אף לקולא, והלא כל קושיית התוספות אינה אמורה אלא אם בן נח מותר באחותו, מה שאומר בפשטות כי תוספות הבין שאברהם אבינו החזיק עצמו כבן נח אף לקולא - ההיפך הגמור מיסוד תירוצינו.

או במילים אחרות: אם התוספות סובר בתירוצו זה שאברהם אבינו החזיק עצמו כבן ישראל הרי שקושיה מעיקרא ליתא, ואין צורך לתרץ ש'בכל' קטנה היתה, כי גם אם 'בכל' גדולה היתה הרי בן ישראל אסור באחותו.

ולפיכך הקדמנו והבאנו את דברי החתם סופר אשר הפליא לפרש שקושיית התוספות אף היא אמורה להשיטה שאברהם אבינו החזיק עצמו כבן ישראל, ומכל מקום הקשה מה שהקשה למאן דאמר בן נח מותר באחותו, וכמו שהובאו הדברים לעיל. ומכיון שכן יכולים היינו עתה לתרץ ולומר, כי אם אכן אברהם אבינו החזיק עצמו כבן ישראל אף לקולא, כשיטת הרמב"ן, הרי שמובן היטב כיצד יתכן שרבקה היתה נחשבת לגדולה בשונה מ'בכל' שנחשבה לקטנה, למרות ש'בכל' היתה גדולה בשנים מרבקה, לפי שבהלכות הגדלות הוא דעסקינן הכא.

'בכל' - תאומתו של יצחק?

שני תירוצים אלו של בעלי התוספות אם 'בכל' היתה בתו של אברהם משרה או מהגר, יש בהם גם כדי להשליך על חידוש נפלא של הגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ ולפיו 'בכל' היתה תאומה של יצחק!

שכן כך כתב בספרו תפארת יהונתן (פרשת וירא, בראשית כא 7): "וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת

וגם לדבריהם בתירוץ הראשון ש'בכל' היתה קטנה - שוב אינה יכולה להיות תאומת יצחק. וכבר הרגישו המחברים בבעיה זו, וכדלהלן.

רבי שבתי ליפשיץ כותב בספרו 'שרביט הזהב החדש - ברית אבות' (מונקאטש תרע"ד, כפתיחה להלכות מילה) כי הוא סבר כן מדעתו שיצחק ו'בכל' היו תאומים, ולימים הוא מצא זאת בספר תפארת יהונתן: "ולולא דמסתפינא לומר חדשות היה נראה לי דהאי בת היתה תאומה שנולדה עם יצחק. אחר כמה שנים מצאתי שכן כתב בספר תפארת יהונתן בפרשת וירא, עלץ לבי בה' שזכיתי לכוין לדעתו הגדולה".

אלא שבנו רבי אברהם ליפשיץ העתיק בתוך ספרו 'ילקוט אברהם' (מונקאטש תרל"א, יו"ד סי' שס, אות נה) מכתב אותו הריץ לאביו ובו הוא דוחה את חידושו זה מכל וכל, כשבין הדברים הוא כותב לו: "מה תענה ומה תאמר לדברי התוספות דגמרא ב"ב... בת היה לו ובכל שמה. והקשה התוס' למה לא השיאה ליצחק למ"ד דגוי מותר באחותו. ותירץ התוס' ב' תירוצים: א' דשמא קטנה היתה ולא רצה עדיין להשיאה ליצחק. אי נמי, מהגר היתה לו ולא משרה ולכך לא רצה להשיאה ליצחק, עכ"ל. והנה בין לתירוץ הראשון ובין להתירוץ השני נדחין דבריו כמובן. וגם לפי דבריו קושיות התוספות עדיין במקומו עומד".

וכבר קדמו בתמיהה זו בספר ברכת ישראל (מרחלנד, ווארשא תרמ"א, עמ' 161) אשר הרחיב שם בפלפול גדול בכל דברי התוספות.

אלא שזאת יש לנו לזכור כי כל דברי התוספות אינם אמורים אלא לפי קושייתו המבוססת על השיטה כי בן נח מותר באחותו, ומפני כן הוא שהוצרך לחדש את תירוציו. אולם אם נימא כהשיטה שבן נח אסור באחותו, אין צורך לתוספות לבוא לידי כל הנ"ל, ושפיר אין כל מניעה לתוספות להסכים עם כך ש'בכל' היתה תאומתו של יצחק, ופשוט.

(חשוב לציין כי הדיון בין האב והבן למשפחת ליפשיץ אודות לידת בכל ויצחק סובב שם

סביב שאלה מעניינת: האם אברהם אבינו קיים מצות פדיון הבן, כשהנדון הוא שאם בכל נולדה קודם יצחק - לא היה אברהם מצווה בפדיון הבן. ועוד בענין זה ראה בספר אוצר אפרים, פרשת בהעלותך).

ינולדה קודם יצחק

שוב מצאתי חידוש נפלא בעניין זה: השואל אל רבינו הרשב"א העתיק דברי המדרש, אשר לא מצאנו להם חבר בספרי המדרשות שלפנינו, בהם מפורש ש'בכל' נולדה קודם יצחק, וכך דבריו (שו"ת הרשב"א ח"ג סי' עמ): "מדאמרינן במדרש: הנה נא עצרני ה' מלדת, אין עצירה בלא התחלה, ובת היתה לו לאברהם, ובכל שמה, ונולדה קודם יצחק". ורבינו הרשב"א השיבו כי דברי המדרש הללו הם היפך דברי הגמרא שלפנינו, וכלשונו: "ומה שהבאת מן המדרש, דעצרני, וכי אתה משיב מן ההגדה, ואותו מדרש היפך הוא לגמרי מגמרא שלנו, שהם אמרו (יבמות סד:) אמר רב נחמן: שרה אמנו אילונית היתה, שנאמר: ותהי שרי עקרה, אין לה ולד, אפילו בית ולד אין לה".

וראה להגאון רבי יוסף ענגיל בספרו גליוני הש"ס (כ"ב ע"ב). שהביא דברי השואל הללו וכתב עליהם: "ולא ידעתי מנא ליה". ובספר פרדס צבי (מוסקוביץ, פרשת חיי שרה) העיר עליו שמדברי הגר"ע נראה שהבין כאילו השואל כתב זאת מסברא דנפשיה, בעוד שהאמת היא כי הוא ציטט את דברי המדרש.

ובכפוף להסתייגות הרשב"א שמדרש זה הוא שלא כדברי הגמרא שלפנינו, הרי שחשוב לנו להוציא ולהעלות מדברי המדרש את דעתו כי 'בכל' היתה בתה של שרה (ושלא כהתירוץ השני בתוספות) והיתה גדולה מיצחק (ושלא כהתירוץ הראשון בתוספות, ובוודאי שלא כחידוש התפארת יהונתן ודעימיה).

נישאה לשם בן נח וילדה את אבנר בן נר

אם התוודענו כי מאיזה טעם שיהיה לא נשא יצחק את אחותו 'בכל', הרי שמאליה מתעוררת

אחרי מות שרה, כשכפי הנראה שיטה זו היא הצודקת והמוכרת מדברי הגמרא וסדר המקראות.

כך כתב בספר 'שיר מעון' הנספח לספר 'תורת משה' להחתם סופר (פרשת חיי שרה): "ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכתה. ו'ל הנה הכף ד'ולבכתה' היא מן א"ב זעירא. ונ"ל דבא לרמז מה דאיתא בגמ' בבא בתרא, וה' ברך את אברהם בכל, דבת היתה לו לאברהם ו'בכל' שמה אלא שמתה. והנה כל זמן ששרה היתה חיה לא היה אברהם מרגיש כ"כ חסרון בתו, כי לא היה לבדו, וגם היה מתנחם בשרה, אבל כאשר גם שרה מתה ונשאר לבדו, התחיל להרגיש להתמרמר ולבכות גם על מיתת בתו, וידוע דקטנות מורה על חסרון ומיעוט ואם תחסר ותסיר הכ"ף מן 'ולבכתה' נקראת 'ולבכתה', ומרמז שבא אברהם לספוד לשרה ולבכתה, ולבכתה, וק"ל".

ראשית כל נראה מדבריו אלו שהוא מצא בגמרא את ענין מיתתה של 'בכל', בעוד שבגמרות ובשאר ספרי חז"ל שלפנינו לא מצאתי כדבר הזה ולא כלום. ועוד והוא העיקר: בדבריו אלו מפורש ש'בכל' מתה עוד בחיי שרה! אלא שכל זמן ששרה חיתה לא היה אברהם מרגיש במיתתה.

רבינו המגלה עמוקות בספרו על התורה (פרשת חיי שרה) אף הוא מביא את בשם רז"ל כי בת זו מתה לו לאברהם, ואף מדבריו נראה שלמיתת 'בכל' לא היה קשר למיתת שרה אלא שהיא מתה עוד קודם לכן, מפני שלא היה למי להשיאה. שכן כך כתב:

"ולפי דברי רז"ל שאמרו שהיה לו לאברהם בת ומתה, יש להקשות מה היתה הברכה שהקב"ה נתן לו בת, והלא היא מתה. אבל הענין הביא בזהר חדש... טעם שמי שלא עסק בפריה ורביה ממעט הדמות שהוא על הד' אותיות הוי"ה... ואברהם שנקרא כן על שם רמ"ח מצוות עשה שבתורה שהשלים כל רמ"ח מצוות ברמ"ח אברים שלו הוצרך לקיים פריה ורביה שהיא מצוה ראשונה שבתורה, לכן הוצרך להיות לו בת להשלים מצוה, אבל אחר כך לא היה למי ליתנה באותו הפרק.

השאלה: למי כן היא נישאה? כמובן שלא תמיד יש תשובות על שאלות מסוג כזה, אולם בנדון דידן אנו מוצאים בקבצי מדרש תימניים קדמוניים העוסקים בענין זה ומגלים לנו נסתרות.

כך כתב בספר מדרש סגולת ישראל (לרבי ישראל הכהן, מחכמי תימן לפני מאות בשנים, עמ' 145): "אמרו רז"ל בת היתה לו לאברהם ובכל שמה והשיאה לשם בן נח וילדה אבנר בן נר, והבן זה". כיוצא בזה ראה בספר 'שואל ומשיב' (עמ' 214), אף הוא מדרש תימני, שהביא מדרש זה. גם בספר תורה שלמה (בראשית כד א, אות כג) הביא זאת בשם כת"י ילקוט תימני מעין גנים, אלא שהביא שם הסבר מהמלקט שאין הכוונה כפשוטו אלא הוא בדרך רמז.

יצוין כי שם בן נח סבל מאגדות מוזרות שנאמרו עליו (ראה במאמרו המצוין של הרב י"י וייס 'מדרש חז"ל או מדרש עמי הארצות', ישורון כרך כא), ואין אתנו יודע עד כמה נכונה היא שמועה זו על נישואי 'בכל' לשם בן נח (הרב וייס הנזכר אף העירני שמסתבר כי דברי המדרש הללו אינם כפשוטם, ואולי כוונתו שהתיבות 'אבנר בן נר' (555) עולים בגימטריא: 'בן שם בן נח בכל' (554), והוא מה שסיים 'והבן זאת').

ובקנין אגב נביא כאן את חידושו הנפלא של הגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק בספרו משך חכמה (בראשית כד כט) המגלה לנו כי 'היה סבור לבן שבא אליעזר לקחת אותו לחתן' ל'בכל' - בתו של אברהם אבינו, ולכן הוא שרץ לבן אל אליעזר, עיין שם.

אימתי מתה 'בכל'? עוד בחיי שרה!

למרות שעל פרטי חייה של 'בכל', נזכרנו לראות כי לא ידועים לנו פרטים רבים, הרי שזמן מותה של 'בכל' יש בו מן החידוש שנאמרו בזה כמה דעות בספרי המפרשים. ישנה שמועה רווחת ש'בכל' מתה ביום מיתת שרה; יש הטוענים כי היא מתה עוד בחיי שרה; ואילו דברי רבותינו בעלי התוספות מפורשים כי היא עדיין היתה בחיים

הקדמה זו חידשו מעצמם כביכול את פירוש המסורה על הכ' הקטנה (תופעה דומה למה שהראינו לעיל עם החידוש לגבי היות 'בכל' תאומה של יצחק, והפרשנות אודות עניין המילה).

כך אנו מוצאים בשו"ת בנין שלמה (כתחילת הספר, בחידושי תורה מרבי ישראל משה הכהן – חבי המהדר): "והנה נמסר במסורה דהכ"ף בתיבת ולבכותה קטנה... ואכן לפי ענ"ד יש לפרש על פי ששמעתי שיש באיזה מדרש חז"ל דבת היה לו לאברהם משרה [והיינו כדעת ר"י, ב"ב טז: , שהיתה לו בת] ומתה כשמתה שרה אמה. ועל פי זה יש לומר בפשיטות דמשום הכי כתיב כף קטנה לרמז דקרי ביה 'לביתה' בלא כף, והינו דבא אברהם לספור לשרה ולבתה, וזהו כוונה נפלאה".

גם ראה בחידושי מהרי"ל דיסקין על התורה אשר הביא ככל הדברים האלה בלא לציין למקורות קדומים על כך: "ולבכתה - כף זעירא - שמע שמתה בתה גם כן והיה בוכה על הבת גם כן".

'ברור שאיזה טעות הוא'

אפס כי הגאון רבי משה פיינשטיין לא הסכים עם שמועה זה שנאמרה לו בשם מהרי"ל דיסקין. וכך הוא כתב על כך בספרו הגדול שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' מ מאות 1):

"בענין בתו של אברהם אבינו ע"ה - ומה שראה כתר"ה בספרו של מהרי"ל דיסקין זצ"ל (פרשת חיי שרה) שהבת שהיתה לאברהם לר' יהודה ולאחרים כדאיתא בב"ב דף טז מתה ביום שמתה שרה אמנו, הנה לא ראיתי במדרשים שבידי אבל לא ראינו אינה ראייה.

אבל הוא דבר שלכאורה הוא דבר שאי אפשר שאברהם אבינו יענש בעונש כזה היותר גדול ואפילו בעונש קטן כשלא מפורש בקראי לא שייך לומר זה, ובפרט שהם לומדין זה מקרא דוה' בך את אברהם בכל ואיזה ברכה הוא. וגם איך שייך לומר שמתה ביום שמתה שרה הא קרא דוה' בך נאמר אחר שמתה שרה.

וזה נרמז בפסוק 'ותמת שרה בקרית ארבע' ר"ל שהשלימה שם של ד' וילדה בן ובת וקיימה הדמות, ואחר שקיימו מתה בתו ג"כ. וז"ש ויבא אברהם לספור לשרה ולבכתה, לכן כתב כ"ף קטנה כדי לקרות ולבתה".

מתה יחד עם שרה!

ברם, השיטה המפורסמת היא כי 'בכל' מתה ביום מיתת שרה. בספר יריעות שלמה לרבינו המהרש"ל (פלא שס"ט), אנו מוצאים התייחסות של המהרש"ל לכך שהכ' של ולבכתה היא קטנה, ועל כך מוסיף המלקט שם פירוש נוסף מפי השמועה: "ואני שמעתי ממורי מהר"ש מלובלין ז"ל דמצינו בגמרא בת היתה לאברהם ובכל שמה, ולא מצינו במקרא למי השיאה אברהם או היכן מתה. לזה נכתב 'ולבכתה' חסר כ, ואם כן הוי 'ולבכתה', לומר לך שמתו בפעם אחת שרה ובתה, וזהו 'לספור לשרה ולבתה'".

מי הוא בעל השמועה הלזה? רבים סברו כי המדובר בגאון רבי שלום שכנא מלובלין והביאו זאת בשמו (ראה בספר לקט שמואל - דרוש שמואל, ונ"ה תנ"ד, פרשת חיי שרה, ועוד). אולם האמת היא כי מדובר בגאון רבי שלמה ב"ר יהודה לייבוש רבה של לובלין (ונלכ"ע בשנת שנ"א) אשר המלקט הנ"ל היה תלמידו (ראה על כך במאמרו של הר"ט פרקל, במאסף סיני - כרך היוכל, הערה 45).

מהר"ש מלובלין טוען איפוא כי שרה ובתה 'בכל' מתו ביום אחד! והנה כדברים הללו אנו מוצאים לראשונה בדפוס רק בספר 'מנחה בלולה' (ויכונה שני"ד, פרשת חיי שרה): "ומצאתי במדרש דלכך כ"ף זעירא, דהוה כמו שאינה וקרי ולבתה, שגם בתה מתה באותו יום, שבת היתה לאברהם אבינו כמו שדרשו על וד' בך את אברהם בכל, ואין מוקדם ומאוחר בתורה".

כתבו בן מדיליה

מעניין להיוכח כי עצם החידוש על מיתת 'בכל' ביום מיתת שרה נותקה מהפרשנות הנלווית אליה על היות הכ' קטנה, והיו כאלה שעל פי

בן שעל ידה נתאמת שיש לו בן, ומ"ד שלא היה לו בת, היינו בת של קיימא, כי לא נצרכה מעיקרא אלא להעדפה לאמת כי יצחק בנו של אברהם הוא, וביצחק יקרא לו זרע".

שרה הניחה בת אחריה!

ומצאתי דאתאן לידי שיטה קדמונית לכולם, מחודשת ומעניינת, הדורשת את אותה דרשה של 'ולבכתה' - ולבתה', במסורה של הכ' קטנה, במובן הפוך לחלוטין - ש'בכל' נותרה בחיים אחר מיתת שרה.

וכך הובא בספר 'תוספות השלם' (אות כו): "ויש מפרשים לכן היא זעירה, לסלקה כמי שאינה, וישאר ולבתה, כלומר לפי שהניחה בת, שעדיין לא נשאה בבת בחיי אמה, כי הבת שלא נשאה בחיי אמה ראויה לבכותה, כמו שבוכים על אמה".

ולמעשה כך מפורש יוצא מפי בעלי התוספות בקושייתם מפני מה לא השיא אברהם את 'בכל' ליצחק, ותירצו על כך בשתי דרכים כפי שהארכנו לעיל. ואם נאמר ש'בכל' מתה בחיי שרה או שמתה יחד עם שרה, הרי שקושיה מעיקרא ליתא, כי הלא פשטות דברי התוספות היינו שבא להקשות על הזמן אחר העקידה, מפני מה שלח את אליעזר לרבקה ולא השיא את 'בכל', ועל כרחך שתוספות סבורים היו כי 'בכל' עדיין היתה בחיים באותו הזמן.

ודע כי ישנם מהאחרונים שתירצו את קושיית התוספות על פי זה המדרש, וכתבו שאברהם לא השיא את 'בכל' ליצחק לפי שכבר לא היתה בחיים (ראה בנין דוד, מניזלס, פרשת חיי שרה אות טו, וטז). אולם הגאון רבי שלמה הכהן מוילנא בשו"ת בנין שלמה (בסגסג לדברי אביו המובהאים לעיל) העיר לנכון שהתוספות הקשו שפיר ולא הסכימו לתירוץ זה לפי שהפסוק וה' ברכך את אברהם בכל, ממנו נלמד היות לו בת, נאמר אחר מיתת שרה, ועל כרחך שאין הש"ס מסכים עם דברי המדרש הללו. והוא כטענת האגרות משה האמורה לעיל.

ולכן ברור שאיזה טעות הוא ואם יש איזה מקום הוא טעות שם וכדחזינו שלא נמצא בדברי רבותינו המפרשים הראשונים, ועד עכשיו לא ראיתי ספרו של מהרי"ל דיסקין על התורה ואשתדל בל"נ לראותו".

ודבריו הנחרצים של האגרות משה כוחם יפה עוד יותר כלפי השיטה הראשונה שהבאנו לפיה מתה 'בכל' עוד בחיי שרה, שבוודאי אין לומר שאברהם ושרה ישכלו בחייהם את בתם 'בכל', כשלא נאמר בתורה כלום על עונש שכזה. ובפרט שהפסוק על כך שה' ברכך את אברהם בכל נאמר לאחר שמתה שרה.

אין מוקדם ומאוחר בתורה

אך לאידך גיסא יש לציין שבעל מנחה בלולה הרגיש כפי הנראה בהערה זו על סדר המקראות, ולפיכך הוא מטעים את דבריו באומרו כי אין מוקדם ומאוחר בתורה.

גם על הערת הגר"מ פיינשטיין לפיה אי אפשר לומר שאברהם יענש בעונש גדול כזה, ובהקשר לכך יש לציין לדברי הכתב סופר שחידש כי כל לידת אותה הבת באה לשם מטרה מסויימת, להוכיח כי לאברהם ושרה יש כוח המוליד, ונמצא כי משמילאה תפקידה יכולה היתה להסתלק מן העולם. וכך כתב בתשובותיו (יו"ד סי' קטו):

"ונ"ל שהשי"ת נתן לו בת מפני שהיו אומרים מאבימלך נתעברה שרה שלא האמינו לנס כזה, וגם שרה תמחה ותצחק שרה בקרבה לאמור הבן מאה שנה יולד ואם שרה וכו' וכ' רמב"ן שהיא התמיה שהיו שניהם זקנים, ועד זקנתם לא הצמיחו ולא עשו פרי, ועתה עשו פרי... וכדי להוציא מלב בני אדם שלא האמינו כי מאברהם ילדה שרה, כי שניהם זקנים התעברה אח"כ וילדה בת כדי שיאמינו למפרע כי יצחק מאברהם הוא, ואח"כ מתה הבת, וכל דברי החכמים אמת, וה' בירך את אברהם בכל שהיה לו בן ע"י בת שהיה לו נתברר שיש לו בן, וקראו אותה בכל בגימטריא

